

Leiðin til Hvítu húsinu

Hvussu ein gerst heimsins mætasti maður... ella kvinna?

Jógvan Svabo Samuelson

Vit hava seinastu mánaðirnar javnan hoyrt, hvussu gongur í amerikanska forsetavalevnisdystinum. Í fyrstuni var Hillary Clinton væl á odda, við tíðini minkaði munurin teirra millum, og nú í seinastuni hava vit sæð veljarakanningar, sum spáa Donald J. Trump meiri enn helmingin av atkvøðunum. Men hvussu viðkomandi eru hesar veljarakanningar? Siga tær nakað skilagott um, hvørji sannlíkindini eru fyri, at annaðhvørt Hillary Clinton ella Donald J. Trump gerst næsti forseti í USA? Og merkir flest veruliga best?

Svarið til spurningarnar er ja... og nei. Veljarakanningarnar vísa vanligu eina forsøgn um, hvussu veljarin ætlar at velja kring alt landið – og ikki hvussu teir ætla velja í teimum einstøku statunum. Trupulleikin er bara tann, at amerikanski forsetin verður ikki valdur á henda hátt. Í USA verður tað, at fáa flestar atkvøður kring alt landið, nevnt at vinna “the popular vote” – at vinna fólksins atkvøðu. Men hóast ein vinnur “the popular vote” – fær flestar atkvøður – er ikki 100% givið, at ein eisini gerst forseti. Síðani George Washington bleiv valdur sum fyrsti forseti í USA í 1789, hava verið 57 forsetavaldystir – hesin fyrri framman er nummar 58 í røðini. Av hesum 57 valdstum endaði tann, sum fekk flestar atkvøður, í 53 av hesum valdstum eisini við at gerast forseti. Men hetta merkir samstundis, at í fyra av hesum valdstum gjørdist tann, sum fekk flestar atkvøður, ikki forseti.

Er amerikanski forsetin fólkavaldur?

Oftani verður amerikanska forsetavalið nýtt sum dømi um skipan, har fólkíð beinleiðis velur

sín forseta. Hetta dømið er tó ikki heilt rætt. Amerikanski forsetin verður strangt tikið ikki valdur beinleiðis av fólkinum – hann verður valdur av valmonnum (electorals) úr teimum ymsu statunum, og so eisini úr høvuðsstaðnum Washington DC. Men tað er tó soleiðis, at allar flestu av hesum valmonnum hava svorið – beinleiðis ella óbeinleiðis – at velja tað sama sum fólkíð ger. Í tann mun virka teir eitt sindur sum fulltrúar vegna fólkíð, hóast teir formliga ikki eru tað. Tað er tó ongantíð enn hent, at ein ótrúgvur valmaður hevur havt avgerandi leiklut á einum forsetavali. Teir nýtast nevnliga ikki at velja eins og fólkíð ger.

Hvør statur hevur eitt ávíst tal av valmonnum. Hetta tal er sama tal sum staturin hevur í Kongressini, t.e. í Umboðsmannatinginum og Senatunum tilsamans. Í Umboðsmannatinginum sita 435 umboð íalt, og í Senatunum eru 100 umboð íalt. Hetta gevur 535 valmenn. Síðani er ásett, at høvuðsstaðurin Washington DC skal hava somu valmenn, sum tann staturin sum hevur fægstar valmenn. Hetta eru 3 valmenn. So íalt eru 538 valmenn í spæli, og tað krevjast 270 valmenn fyri vissan sigur. So tað ber meiri enn so til at vinna veljaran, men at tapa valmenninar. Altso at fáa flestar atkvøður, men ikki flestar valmenn.

Valmannaráðið

Valmannaráðið – The Electoral College – er formligi myndugleikin, sum velur amerikanska forsetan. Valmannaráðið telur sama tal sum Kongressin umframt Washington DC gera – í lötuni 538 umboð. Men tað eru ikki somu persónar, sum sita í Valmannaráðnum, sum eisini sita í Kongressini. Hetta er ikki loyvt sambært 12. ískoytinum til

amerikansku grundlógina. Tað er hvør statur sær sum ásetir, hvussu valmenninir í teirra stati skulu veljast. Hvør flokkur velur síðani sínar valmenn, og eru hetta vanligu høgstandandi persónar innan teir ymsu flokkarnar. Hesir persónar mugu tó ikki sita í føderalum álitissessum, men teir kunnu gott sita í álitissessum í statunum.

Hesir valmenn lova so vanligu at atkvøða eins og veljarin gjørdi til forsetavalið í júst tí statinum. So um Demokratarnir vinna ein stat, so eru tað valmenninir hjá Demokratunum, sum vinna hetta valið, og ikki forsetavalevnið hjá Demokratunum. Hesir valmenn vilja so seinni í gongdini mótast til ein Valmannaráðsfund, har teir so greiða sína atkvøðu fyri, hvør skal gerast næsti forseti í USA. Men formliga eru teir ikki tvungnir til at atkvøða eins og vanligi veljarin gjørdi.

Vinnarin vinnur alt

Í øllum statunum, undantikið í Maine og Nebraska, er tað so, at vinnarin í statinum vinnur allar valmenninar í statinum. Taka vit til dømis California. California er tann statur sum hevur flestar valmenn – 55 í tali. Tann flokkur sum fær flestar atkvøður í California, vinnur allar 55 valmenninar. Í California er tað í nýggjari tíð vanligu Demokratarnir sum eru í yvirluta. Hetta merkir so, at tað vera teir 55 valmenninir úr Demokratunum, sum koma at velja forsetan vegna California. Og sum nevnt, formliga eru teir ikki noyddir at stemma eins og veljarin gjørdi, men velja (nærum) altíð at gera tað.

Meðan fólkíð fer á forsetaval fyrst í november – valið skal vera fyrsta týsdag eftir fyrsta mánadag í november, hetta merkir millum 2. og 8. november – so mótist Valmannaráðið mánadagin eftir

næsta mikudag í desember, at formliga at velja forsetan. Valmannaráðið mótist tó ikki samlað, men valmenninir í teimum ymsu statunum, mótast í høvuðsstaðnum í teimum ymsu statunum, har teir greiða atkvøðu. Í ár verður sjálvt forsetavalið týsdagin 8. november, meðan Valmannaráðið savnast mánadagin 19. desember, har forsetin formliga verður valdur.

Hvat um tað stendur á jøvnum?

Tað kann eisini henda, at einki av valevnunum fær reinan meiriluta, ella at tað gerst javnleikur – í lötuni 269-269 valmenn. Í dag er vanligu fatanin tann, at tað eru bert tveir persónar, sum kappast um at gerast forseti til hvørt forsetaval. Ein frá Demokratunum og ein frá Republikanarunum. Men tað eru altíð fleiri enn hesi tvey forsetavalevni, sum kappast til hvørt forsetaval. Hesi valevni havi tó vanligu so fáar fylgjarar, at tey sjáldan verða tikin upp á tungu. Og sum oftast fáa hesi forsetavalevni heldur ongan valmann. Men fara vit aftur í tíðina – til 10-15 tey fyrstu valini í søguni hjá USA – so var tað vanligt, at fleiri enn tvey vóru um boðið at gerast forseti, og at øll hesi valevni vóru í veruligari kapping við hvønnannan.

Forsetavalið sum tað virkar í dag, og sum tað hevur virkað síðstu umleið 200 árini, har tað í veruleikanum bara eru tvey valevni at velja í til forseta, var ikki soleiðis sum amerikansku grundlógarfedrarnir spáddu, at skipanin fór at virka. Upprunaliga væntanin var, at tað fóru at vera fleiri valevni at velja í til forseta, og at einki av hesum valevnum fór at fáa reinan meiriluta. Tískil bleiv ásett í grundlógini, at um einki valevni fekk reinan meiriluta, so var tað Umboðsmannatingið,

sum skuldi velja forsetan. Í Umboðsmannatinginum er hvør statur umboðaður í mun til sítt fólkatal, t.e. at jú hægri fólkatal í statinum, jú fleiri umboð í Umboðsmannatinginum. Og soleiðis er enn í dag, um einki valevni fær reinan meiriluta, ella um tað stendur á jøvnum.

Teir 4 vinnararnir sum taptu

Andrew Jackson og John Quincy Adams (1824)

Fyrstu ferð, at tann sum fekk flestar atkvøður ikki eisini gjørdist forseti, var til forsetavalið í 1824. Andrew Jackson, sum seinni gjørdist forseti frá 1829-1837, fekk bæði flestar atkvøður og flestar valmenn. Men hóast hann eisini fekk flestar valmenn, so fekk hann tó ikki meiri enn helmingin av øllum valmonnum. Í 1824 vóru 261 valmenn íalt, og kravdist tað 131 valmenn til vissan sigur – Andrew Jackson fekk 99 valmenn. Til valið í 1824 vóru fyra forsetavalevni, og nummar tvey gjørdist John Quincy Adams við 84 valmonnum, nummar trý William H. Crawford við 41 valmonnum og Henry Clay við 37 valmonnum. Tá eingin fekk reinan meiriluta ásetti 12. ískoyti til amerikansku grundlógina, at tað var Umboðsmannatingið sum skuldi velja forsetan, og veljast skuldi millum triggjar teir fremstu. Umboðsmannatingið so gjørdi, og valið fall á John Quincy Adams. Andrew Jackson fekk tó uppreisn longu valið eftir í 1828, tá hann vann reinan meiriluta móti júst John Quincy Adams.

Samuel J. Tilden og Rutherford B. Hayes (1876)

Til valið í 1876 hendi tað so aftur, at tann sum vann fólksins atkvøðu, tó ikki vann forsetasessin. Samuel J. Tilden úr Demokrat-

Tríggir forsetar við Hvítu húsinu. Leiðin til amerikanska forsetaembættið gongur sjálfvandi gjögnum veljaran, men meirilutin av veljarunum hefur ikki altíð rætt. Tað snýr seg um at fáa flest valmenn og ikki flest atkvøður, ella “the popular vote”, sum tað eisini verður kallað. George W. Bush (høgrumegin á myndini) fekk til dómis ikki fleiri atkvøður tilsamans enn Al Gore í 2000, men vann kortini valið
Mynd: EPA

unum fekk 50,9% av atkvøðunum, meðan Repulikanarin Rutherford B. Hayes fekk 47,9% av atkvøðunum. Men Rutherford endaði við at fáa 185 valmenn, móti 184 valmonnum hjá Tilden. Hetta valúrslit er nokk tað mest umstrídda í søguni hjá USA nakrantíð, tí upprunaliga fekk Rutherford bara 165 valmenn, meðan teir síðstu 20 valmenninir var stórt ivamál um. Hetta endaði við tiltiknu 1877-neyðsemjuni sum snúði seg um, at Repulikanarin Rutherford fekk hesar 20 valmenn – og forsetasessin – móti at hann sum forseti, trekti teir síðsu føderalu hermenninar úr Suðurstatunum, og harvið endaði endurbyggjanartíðarskeiðið eftir borgarakríggið. Ella so sigst. Neyðsemjan var bæði óformlig, óskrivað og óváttað.

Grover Cleveland og Benjamin Harrison (1888)

Bara 12 ár seinni til valið í 1888, hendi tað so fyrri triðju ferð, at tað tann sum fekk flestar atkvøður, ikki gjørdist forseti. Hesuferð var tað aftur ein Demokrat, sum mátti síggja fólksins vilja vrakaðan. Demokraturin Grover Cleveland, sum var sitandi forseti, fekk 48,6% av atkvøðunum, meðan Repulikanarin Benjamin Harrison fekk 47,8% av atkvøðunum. Harrison fekk tó heili 233 valmenn, móti bara 168 valmennum hjá Grover Cleveland. Tað sermerkta við Glover Cleveland var tó, at hann bleiv endurvaldur til forseta longu forsetavalið eftir í 1892. Grover Cleveland er sostatt tann einasti forseti í USA, sum er valdur tvær ymiskar ferðir til forseta. Allir hinir sum hava sitið tvey forseta-

valskeið, hava sitið tvey samanhangið valskeið. Grover Cleveland hefur eisini tvey ymisk nummar, tá tað kemur til almenna forsetayvirlitið hjá USA. Hann er bæði forseti nummar 22 og forseti nummar 24.

Al Gore og George W. Bush (2000)

Tey næstu 112 ár var tað so, at tann sum fekk flestar atkvøður, eisini gjørdist forseti. Men til valið í 2000 hendi tað so aftur. Hetta valstríð stóð millum varaforsetan undir Bill Clinton – Al Gore – og George W. Bush, sonur gamla George H. W. Bush forseta millum 1988-1992. Al Gore fekk flestar atkvøður kring landið – tað vóru øll samd um. Hann fekk 48,4% av atkvøðunum, meðan George W. Bush fekk 47,9% av atkvøðunum. Men tað stóð tó

stórt stríð um uppteljningina í statinum Florida, har beiggi George Bush – Jeb Bush – var guvernørur. Stríðið bleiv so stórt, at tað endaði í amerikanska Hægstarættinum.

Ítøkiliga snúði stríðið seg um, um allar atkvøðurnar í statinum Florida, skuldu teljast av nýggjum við hond. Valúrslitið var ógvuliga tætt – einans 1.784 atkvøður vóru millum Bush og Gore. Tá úrslitið var so tætt segði vallógin í Florida, at atkvøðurnar skuldu teljast av nýggjum, men hesuferð við maskinu. Nú bleiv munurin bara 327 atkvøður til Bush. Í Florida er tað so, at eithvørt val-evni kann krevja umteljing. Og hetta gjørdi Gore. Hann kravdi umteljing í fyra valdøllum har Demokratarnir vanligu vóru við yvirluta. Hann kravdi tó ikki umteljing í øðrum valdøllum, t.d. teimum har sum Repulikanarnir

vanliga vóru við yvirluta. Ruðuleikin endaði í fyrstu syftu við, at hægstirættur í Florida kravdi at allar atkvøður skuldu teljast av nýggjum – við hond. Men til seinast traðkaði so amerikanski Hægstirætturin til, og kravdi umteljingina avblásta. George W. Bush bleiv sostatt vinnari í Florida og harvið vinnari í øllum USA.

Fólksins rödd ella statsins valmenn

So næstu ferð tit lesa eina veljarkanning um amerikanska forsetavalið, so hyggi eftir, um hon spár um hvør fær flestar atkvøður, ella um hvør fær flestar valmenn. Tær mest áhugaverdu veljarkanningarnar eru tær, sum spáa um bæði úrslitini.